

Mezi minulostí a budoucností našeho domova: Malá úvaha nad Evropou

Jaroslav Pánek

Evropa, která se stala v posledních dvaceti letech i u nás doslova zaklínadlem a verbální mírou všech věcí, se před našima očima mění způsobem, jaký minulé generace nepoznaly. Úbytek domácího obyvatelstva a naopak neregulovaný příliv přistěhovalců z jiných kontinentů jsou jednou stranou mince, na jejíž druhé straně je deklarovaný optimismus o růstu Evropy, jen chatrně zakrývající pokles jejího významu ve světovém dění. Mlčky, ve vědeckém světě takřka nereflektovaně narůstají obavy, že se starý kontinent stává pouhým muzeem dokládajícím někdejší evropskou převahu nad ostatním světem.

Evropané se – nejen v důsledku hospodářské krize a stagnace – začínají obávat budoucnosti, ale zároveň se to bojí říci nahlas. Jsou zpochybněni v nedávno ještě pevném přesvědčení, že Evropa zůstává a do budoucnosti zůstane jejich nezpochybnitelným domovem a že to budou oni, kdo bude rozhodovat o kulturním a obecně civilizačním vývoji starého kontinentu. Pozorují prohlubující se závislost na ekonomicky silnějších mocnostech, uvědomují si malou účinnost evropského obranného systému, ale reagují především na nové civilizační tlaky, které postupně mění obraz evropské kulturní krajiny. Švýcarský zásah proti minaretům, belgický zákaz burky a nikábu, obdobné francouzské směřování pod heslem ochrany republikánských hodnot – to jsou jen některé projevy krize, která zůstává nepojmenována a v níž reaguje nikoli Evropa jako celek, nýbrž jednotlivé – většinou menší – státy, a to způsobem dílčím, povrchním a mlhavým, aby se zdálo, že vlastně nejde o něco zásadně důležitého.

I v době, kdy už jsme si zvykli na Evropu jako na svůj větší domov, bychom se snad mohli utěšovat tím, že jde především o problém států s postkoloniálním dědictvím. Ale zároveň v době, kdy se jedním z vedlejších efektů zesílené mezicivilizační migrace stává globální terorismus, by bylo takové zavírání očí před realitou pošetilé. Není třeba připomínat snahy o budování mešit v České republice, stačí jediný – nejčerstvější – příklad. Na právě skončeném 16. mezinárodním knižním veletrhu v Praze byly nabízeny a většinou i zdarma rozdávány atraktivně vyhlížející české publikace o islámu a džihádu, o muslimském pojetí lidských práv a dalších tématech, vydané Ústředím muslimských obcí v České republice, Islámskou nadací v Praze a v Brně a Všeobecným svazem muslimských studentů v ČR. Je to naprosto legitimní forma šíření idejí, která beze zbytku využívá zdejší zákonem zajištěné a

dalekosáhle uplatňované svobody slova. Nelze však přehlížet, že tento typ propagandy je zde přítomen a že do prostředí s vysoce pokročilou relativizací všech hodnot vnáší jednoduché, jasně formulované teze o nadřazenosti islámu jako náboženství a životního stylu, stojícího nad ostatními formami civilizace, a jako nejdynamičtějšího světového vyznání, které se sice šíří výlučně mírovým způsobem, ale které může také vést války na obranu svou a své zjevené Pravdy. Evropa už má velké historické zkušenosti s „jedinými správnými“ ideologiemi, jež svými jednoduchými tezemi a domnělou nesporností dokázaly ovládnout miliony frustrovaných lidí; s ideologiemi, které se tak dlouho „nenásilně“ šířily, až strhly svět do katastrofálních válečných konfliktů. Evropa má však nejen historickou zkušenost, má i tradici kritického myšlení, které jí umožňuje zaujmout k těmto ideologiím vlastní nezávislé stanovisko.

Zatímco „postkomunistická“ část Evropy sbírá první hmatatelné poznatky, „postkoloniální“ část kontinentu se již po řadu let dostává do přímých střetů. Tam nejde zdaleka jen o přistěhovalectví lidí, kteří jsou nositeli jiného náboženství. Tam se rychle mění některé městské aglomerace, v nichž se imigranti z islámského světa usadili, vznikají nové sociální struktury, které se neintegrují do hostitelské – dosud většinové – společnosti, ale naopak vytvářejí její protiklad, prosazují odlišnou sociální organizaci, vlastní pojetí práva a zvyklostí. Tyto komunity se sice naučily využívat sociálních podpor a svým způsobem tak přispívají k dalšímu zadlužování západoevropských zemí, ale neosvojily si elementární loajalitu k nové vlasti. Z některých lokalit vytlačili nejen dávné domácí obyvatelstvo, ale i nemuslimské přistěhovalce a zřetelně – leckdy i s projevy nenávisti vůči „těm druhým“ – dávají najevo, že toto je jejich území. Narůstá tu napětí, které se nutně nemusí projevovat v náboženské rovině, ale které má zřejmé příčiny v odlišném civilizačním zakotvení většinového obyvatelstva na jedné straně a některých přistěhovaleckých komunit na straně druhé.

Uvědomují si to Pařížané, když jejich ulice vypalují přistěhovalci z předměstí, kteří odmítli přijmout francouzský způsob života a respektovat platné právo. Poznávají to Angličané, když v některých jejich městech navrhuje imigranti zatím lokální zavedení islámského práva. Všimají si toho Němci, když turecký premiér vyzve tamní tureckou menšinu, aby nepřijímala zvyklosti většinového německého obyvatelstva. Pociťují to Švýcaři, kteří se bouří proti pozvolné islamizaci symbolizované minarety, Nizozemci, šokováni rituální vraždou režiséra van Gogha, či Dánové, udivení muslimským bojkotem v důsledku zveřejnění několika zdánlivě nicotných karikatur. Navíc se celý svět třese před masovými

vraždami a projevy zášti, jež vycházejí z prostředí islámského fundamentalismu, a marně čeká na to, že se snad mlčící muslimská většina bude od těchto projevů důrazně distancovat.

Britský historik Niall Ferguson nedávno prohlásil, že politici blahosklonně přihlížejí k tomu, jak „*skoro po celé Evropě volně působí islamistické radikální skupiny, někde se dokonce nechávají udržovat ze státních peněz. Teroristické skupiny se organizují víceméně na veřejnosti. Přistěhovalecké komunity slouží jako podhoubí terorismu... Nevím,*“ pokračuje Ferguson, „*co se ještě musí stát, aby se politická elita probudila a znemožnila islamistické operace ve svých zemích*“. A Fergusonovo vysvětlení zní: je to důsledek politické korektnosti čili strachu přiznat si pravdu a cynismu, s nímž politici sbírají hlasy i těch voličů, kteří vítají toleranci vůči islámským fundamentalistům. „*Tohle je kriminální nedbalost našich politiků. A ohromný problém celé Evropy,*“ dodává se smyslem pro vyhocení tématu tento britský kritik.

Obavy z muslimů a z islamizace, ale hlavně strach z terorismu přizívají události, které se před očima Evropanů odvíjejí na ostatních kontinentech. Takové země jako Libanon či Kosovo se stávají laboratořemi, v nichž se procesy islamizace odehrávají takřka „v přímém přenosu“. Narůstající strach Evropanů už přináší první hysterické reakce. Nejnápadnější z nich je nedávné obnovení irského zákona o přísném postihu těch, kdo se rouhají. Pod trestní sankci byly v katolickém státě postaveny všechny projevy, které mohou vzbuzovat pohoršení věřících. Na jedné straně je to pokus o ochranu víry, na druhé straně nesplnitelná snaha zajistit ničím neproblematizované soužití vyznavačům různých náboženství. Avšak z povahy různých konfesí plyne, že leccos z toho, čemu jedni pevně věří, druzí odmítají, neboť je to v rozporu s jejich vírou. Nejde tedy jen o urážky jinověrců, ale také o kritické uvažování, ať již z hlediska konkrétního náboženství, či z pohledu agnostiků a ateistů. V důsledku znamená takový zákon vážný zásah proti svobodě kritického myšlení, na němž byla budována moderní Evropa.

Dnes už některé kritické reakce zaznívají také u nás ze strany sociologů, filozofů a teologů. Objevují se charakteristiky naší civilizace jako „*zlenivělé, požívačné a rapidně degenerující*“, výzvy k zachování základních hodnot evropské civilizace – *svobody, spravedlnosti a solidarity*, ale i výtky její okoralosti a neschopnosti hájit vlastní hodnoty, v jejichž důsledku může evropská civilizace zaniknout, ať již k nám budou přicházet muslimové nebo ne. Emeritní pražský arcibiskup Miloslav kardinál Vlk přímo varoval před islamizací Evropy, která – pokud nevyužije poslední příležitosti – „*bude pykat za opuštění svých duchovních základů*“. Kardinál Vlk shledává slabost Evropy nejen v rychlém početním růstu muslimských přistěhovalců a v jejich vysoké porodnosti, ale také a především v jejich

„*duchovní výzbroji*“ oproti bezbranné, ideově vyprázdněné Evropě. Situační a ideová krize Evropy a s ní i naší země je zjevná. Jak jsme se však do této vážné situace dostali?

V uplynulých dvou tisíciletích prošla Evropa velmi složitým vývojem, který vedl v polovině 11. století k definitivnímu rozdělení na západní a východní křesťanský okruh a od 15. století – počínaje českou a později německou a švýcarskou reformací – k rozpadu západního křesťanstva do několika soupeřících proudů. Evropa zažila dlouhá období náboženských válek, které nakonec vedly k poznání, že mocenskými prostředky nelze nastolit konfesijní jednotu. Evropské národy si po trpkých zkušenostech postupně osvojily nesmírně důležité umění tolerance ve vlastních zemích i mezi sebou navzájem. Osvícenství 18. století a revoluce vycházející z jeho idejí podstatně oslabily vliv církví na veřejný život, ale nepopřely křesťanské, přesněji řečeno křesťansko-židovsko-antické základy evropské civilizace. Otevřely cestu k sekularizaci a zároveň i ke snazšímu dorozumění mezi zeměmi, které v předchozích staletích vyrůstaly pod konkurenčními vlivy katolicismu, pravoslaví či různých forem protestantismu. Tato nová situace konečně přinesla plné zrovnoprávnění židovské menšiny, bez jejíhož intelektuálního vkladu si vůbec nelze představit kulturní a vědecký vzestup moderní Evropy. Ve 20. století, v jehož průběhu sekularizace výrazně pokročila, ale kdy se také projevila strašlivá podoba ideologické nenávisti a holocaustu, se stalo osudem Evropy soužití praktikujících a věřících křesťanů a židů s těmi, kdo sice náboženskou víru nevyznávají, ale přesto – vědomě či bezděky – na křesťanské a židovské kořeny navazují.

V posledních desetiletích 20. a na počátku 21. století si začali Evropané silně uvědomovat nový fenomén – mimořádně rychlý růst počtu cizinců přicházejících z jiných kontinentů. Byl to jev starý i nový zároveň. Cizinci, byť v menším počtu, byli v Evropě přítomni vždy, ani nemluvě o tom, že etnogeneze dnes existujících evropských národů byla ve středověku významně ovlivněna posunem asijských etnik z východu na západ eurasijského prostoru. Bylo tu však i cosi převratného. Evropa, jež měla od 16. až do počátku 20. století obrovské populační přebytky a která byla schopna osídlit Ameriku a Austrálii, dokonce zakotvit i v Africe a Asii, tuto sílu ztratila a sama se stala předmětem hromadného přistěhovalectví. Dvě světové války zdecimovaly několik generací mladých fertálních Evropanů a dalekosáhlá proměna rodiny, spjatá se zavedením antikoncepce, zpečetila fakt, že Evropa začíná vymírat. To vše přicházelo v době, kdy bylo zapotřebí pracovních sil k poválečné rekonstrukci a k nastartování německého hospodářského zázraku a kdy se rozpadaly staré koloniální říše. Migrace Turků, Alžířanů, Pákistánců a příslušníků jiných národů do západní Evropy začala měnit její etnickou, ale i náboženskou a s tím spjatou civilizační strukturu.

Zatímco příchod nových, podnikatelsky zdatných obyvatel z Dálného východu nevytvářel zvláštní obtíže, masové přistěhovalectví z muslimských zemí se projevilo jako vážný problém. Zapůsobila tu jak stará historická zátěž, tak i aktuálně probíhající vývoj. Dějiny středověké a novověké Evropy byly totiž poznamenány existenčním zápasem mezi křesťanskou Evropou a jejími muslimskými sousedy. Od 8. do 15. století probíhalo válečné soupeření s Araby na jihozápadě, od 14. do počátku 20. století s osmanskými Turky na jihovýchodě starého kontinentu. Po více než tisíc let se utvářel obraz úhlavního nepřítel na půdorysu muslimských výbojů do Evropy na jedné straně, a křížových výprav do Levanty a koloniálního panství v severní Africe a na Blízkém východě na straně druhé. Řeky prolité krve vytvořily na obou stranách stereotypy nepřátel na smrt.

Evropané až do druhé světové války zakládali své výsadní postavení na jednoznačné technologické a mocenské převaze. Následný rozpad koloniální soustavy uvedl ovšem islámský svět do pohybu. Jeho početně a teritoriálně nejvlivnější – arabská – složka pocítovala potřebu překonat dlouhodobou zaostalost za Evropou a v bipolárním světě druhé poloviny 20. století experimentovala se socialismem pod sovětskou patronací i s nacionalismem, který měl vést ke sjednocení (alespoň podstatné části) Arabů rozdělených do řady států Afriky a Asie. Oba projekty ztroskotaly a jako jediný skutečně využitelný integrační prvek se začalo osvědčovat náboženství. Zpolitizovaný islám (jakkoli oslabovaný vnitřními rozpory) se stal ideologií, která dodala muslimskému – nikoli jen arabskému – světu sebevědomí síly a ofenzivnosti více než miliardového společenství národů, sahajícího od Maroka po Indonésii. Znovu ožily dávné představy o tom, že „svět míru“ čili „svět islámu“ je předurčen k tomu, aby ovládl i další kontinenty, především Evropu. Islámská revoluce v Íránu, porážka sovětských vojsk v Afghánistánu a nakonec i úspěšné přenesení války na území USA propůjčily tomuto úsilí novou dynamiku a průraznost. Islám se znovu stal silným politickým – integračním i ofenzivním – činitelem.

Evropský vývoj se ubíral v téže době zcela opačným směrem. Náboženství už bylo odděleno od politické moci, stalo se převážně soukromou záležitostí věřících, evropská společnost prošla ve většině států sekularizací a snášenlivost vůči jinověrcům přerostla mnohde až k vzájemné lhostejnosti. Respektování lidských práv včetně svobody vyznání v zásadě vycházelo z představy, že náboženské spory patří minulosti a že stejnou míru apolitické tolerance budou vykazovat stoupenci všech náboženství. I když tohoto cíle nebylo dosaženo beze zbytku ani v celé Evropě, teprve radikální politizace islámu tuto koncepci rozvrátila. Sekularizované křesťanství se v novém světle začalo jevit jako slabé a bezbranné, a

přesycená evropská společnost, která položila jednostranný důraz na zajištění svého blahobytu, se možné konfrontace zalekla.

Nejen odlišný přístup k náboženství a jeho politizaci, ale i způsob politického myšlení Evropu oslabovaly. Reálná politika mocenských zájmů byla totiž ovlivňována „politickou korektností“, snahou skutečně nebo alespoň verbálně otupit problémy ve vztazích mezi lidmi, sociálními skupinami a národy. Evropa a Severní Amerika musely ve druhé polovině 20. století projít očištěm politické korektnosti jako karanténou po již ukončeném období evropské převahy nad ostatním světem. Vždyť Evropa v minulosti přinesla ostatnímu světu kromě mnohostranné modernizace také těžká břemena v podobě kolonialismu a rasismu, nacismu a komunismu se všemi jejich válečnými a genocidními důsledky. Sebemrškačskou lázní politické korektnosti se Evropa časem dokázala zbavit přezíravosti vůči ostatním kontinentům a opustila nehumánní představu o nadřazenosti bílé rasy. Mezitím ovšem proběhly bouřlivé proměny světa. Mocenská převaha se přesunula přes Ameriku do Pacifické oblasti; Evropa se stala cílem milionů přistěhovalců z Asie a Afriky; Evropané a dědictví evropské kultury byli postupně vytěšňováni z řady bývalých kolonií. Otřesená a slábnoucí Evropa musí hledat záchranu v co nejširší integraci. Karanténa, kterou si „bílá“ část lidstva sama uložila, splnila svůj účel, ale na počátku 21. století se zjevně přežila a stala se překážkou realistického posuzování mezilidských a mezinárodních vztahů.

Současná Evropa stojí na rozcestí. Málo jí pomůže, budou-li jednostranně snášeny pouze doklady o jejím úpadku. Jistě, je třeba o nich mluvit, věcně je analyzovat a pokud možno i překonávat. Pokud však nechceme přistoupit na odevzdaný fatalismus a nemíníme se oddat beznaději, pak je nutno hledat i pozitivní východiska. Základní otázkou je, zda evropskou křesťansko-židovsko-antickou civilizaci pokládáme za hodnotu, která si zaslouží přežít, a zda je tu svobodná vůle něco za tímto cílem učinit. Pokud usoudíme, že tato civilizace je naším domovem a že svůj domov má každý člověk a každá společnost právo chránit před zánikem či pohlcením, měli bychom si stanovit, které jsou podstatné rysy tohoto domova v porovnání s ostatními civilizacemi světa.

Měli bychom najít takové znaky, které budou odpovídat obecné humanitě a nebudou v rozporu s existenčními zájmy Evropanů. Je třeba to učinit včas už proto, aby se této tematiky důrazněji než dosud nechopili domácí fundamentalisté a nezačali Evropu „hájit“ pod zrůdnými hesly neonacismu či jiných šovinistických ideologií. Osobně jsem přesvědčen, že hned na počátku je třeba odmítnout rasové pojetí Evropy, neboť stejně dobrými dědici evropské civilizace mohou být lidé bílí, černí či žlutí. Na druhé straně by se však předmětem diskuse měly stát základní konfrontační body evropské a islámské civilizace – pojetí svobody,

úcty k životu a k pluralitě jeho projevů, rovnoprávnost žen a další. Zvláštní váhu má otázka práva. Jakkoli dnes nejsme spokojeni s jeho výkonem, jeho základní rys, totiž teritorialitu, bychom měli rozhodně bránit. Je to výsledek tisíciletého evropského vývoje, který přinesl principiální rovnost občanů před zákonem. Prosazení islámského práva, byť zpočátku jen lokální, by znovu zavedlo dávno překonanou personalitu práva a celý systém evropského uspořádání by rozvrátilo. To by byl skutečně první krok k zániku dosavadní Evropy a počátek její islamizace.

Evropa by se měla ve svých základních dokumentech přihlásit ke svému duchovnímu dědictví. Pokud jde o peníze, Evropa se neostýchá to učinit – na bankovkách Evropské měnové unie nechybí symbolické prvky románské baziliky či gotické katedrály. Jakmile však jde o formulaci ústavy, utápí se nekonečné jednání v tisíceru dílčích norem, jen aby nebylo nutné formulovat podstatu a kořeny, z nichž vyrostla Evropská unie. Místo jasné deklarace, kdo jsme, odkud přicházíme a kam chceme v pestrém a mnohotvárném světě směřovat, sdílíme zatím bezbarvé, bezpříznakové evropské občanství. Tato programová neurčitost už narazila na odpor v zemích, jejichž obyvatelé – nebo alespoň jejich intelektuální elity – mají vyhraněnou představu o své národní, náboženské a tím i civilizační zakotvenosti. Diskuse o vztahu křesťanství a evropanství, probíhající v sousedním Polsku, to jednoznačně dokládají.

To vše jsou na první pohled témata pro vrcholné politiky. Ve skutečnosti ovšem jejich řešení či opomenutí dopadne na každého z nás a zvláště na generace našich žáků a našich potomků. Máme tedy my, kteří se pokládáme za svobodné příslušníky občanské společnosti, mlčet jen proto, že nedisponujeme výkonnou a legislativní mocí a že u nás není zakotven institut referenda? Dosud nesmělé pokusy o překonání beznadějné pasivity, vycházející z malých evropských zemí jako Belgie či Švýcarsko, naznačují, že nadchází čas k jednání lidí, kteří přijmou zodpovědnost za budoucí vývoj Evropy. Uvažujme tedy i my, co lze dělat v naší zemi, již se víc než kdykoli dříve dokořán otevřel evropský komunikační prostor. Vyjděme od výuky a výchovy lidských bytostí, od činnosti, která je důstojným posláním všech typů škol, ale při níž největší tvůrčí prostor mají univerzity, neboť učí nejen své žáky, ale i příští učitele a budoucí politiky.

Co je tedy v našich možnostech? Pokud bychom se chtěli inspirovat přesvědčením velkého Evropana a humanisty Jana Amose Komenského, že cesta k nápravě vede přes vzdělávání a kultivaci ducha, pak máme před sebou několik vzájemně se doplňujících možností. Žádná z nich není jednoduchá a každá klade nároky na dlouhodobou vytrvalost. Jejich podstatnou výhodou je to, že jsou alespoň zčásti, zejména v počátcích, zvládnutelné ve vysokoškolském a akademickém prostředí. Tedy:

(1) *Učiňme téma evropské civilizace jedním ze závažných předmětů na vysokých a postupně i na středních a základních školách. Poskytněme nastupujícím generacím vzdělávání v tomto směru, diskutujme s nimi o tom, co pro nás tato civilizace znamená, do jaké míry nám na ní záleží a zda máme vůli ji zachovat, a pokud ano, pak v jaké podobě. Učme je toleranci a porozumění vůči jiným civilizacím, ale pěstujme jejich sebevědomí k obraně dědictví, které nám zanechaly desítky minulých pokolení.*

(2) *Rozviňme o tomto tématu diskusi na celospolečenské úrovni; zbavme se tabuizace závažných otázek a strachu z přemýšlení o budoucnosti; postavme téma civilizace na úroveň srovnatelnou s tématy ekologickými. Pokusme se přenést tato témata do ideově vyprázdněného politického prostoru a nabídněme je prozíravějším politickým stranám. Můžeme při tom využít konceptu „vůdčí kultury“, nabízejícího kritéria pro trvalé a pokojné začlenění menšin do většinové společnosti při jasném stanovení podmínek, jakými jsou zejména osvojení si většinového jazyka jako základního komunikačního nástroje, zvládnutí nezbytných znalostí nového prostředí, respektování platného práva a dalších civilizačních norem.*

(3) *Věnujme zvýšenou badatelskou pozornost problematice soužití nemuslimského a muslimského obyvatelstva Evropy a světa. Toto téma už dávno není výlučnou doménou orientalistů a religionistů, ale různými aspekty přerůstá přinejmenším do všech humanitních a sociálních věd. Strach před otvíráním dosud tabuizovaných otázek a před hledáním odpovědí by uvolňoval prostor všem formám podbízivé propagandy a stal by se tím nejhorším průvodcem mladé generace do budoucnosti.*

(4) *V mezinárodních diskusích se snažme vyjádřit české stanovisko jako příspěvek země, která má za sebou zcela výjimečné zkušenosti, neboť se už po šest století potýká s problémem soužití různých věr, a která – ať již v dobrém či zlém – pokročila tak daleko v sekularizaci veřejného i soukromého života.*

(5) *Snažme se formulovat jasná, ale poučená stanoviska k přistěhovalectví do otevřeného schengenského prostoru a k jeho regulaci, k otázkám asimilace, integrace a multikulturalismu, tedy ke konceptům, s nimiž máme určité zkušenosti, které však čekají na nezávislé vědecké zhodnocení. V univerzitním a akademickém prostředí máme možnost – na rozdíl od nezávazných a naprosto neinformovaných prohlášení některých politiků – vést vážnou diskusi o tom, které cesty do budoucnosti jsou schůdné a které příliš riskantní; zda a v jaké podobě si přejeme rozšíření Evropské unie na východ a jihovýchod, či jaké důsledky by mělo přijetí Turecka, v němž se znovu probouzí programový islamismus, za perspektivně nejlidnatější stát Evropské unie.*

(6) *Navažme na dobré zkušenosti s výchovou zahraničních studentů a uplatněme je v co největším rozsahu s důrazem na ty země, v nichž je vůle sdílet s námi evropské hodnoty. Někteří z takových absolventů u nás zůstanou a obohatí český genofond, jiní se vrátí a většinou po celý život zůstanou věrnými přáteli a podporovateli společných myšlenek, které si osvojili v době studií. V době hospodářského poklesu se takový návrh může jevit jako nesplnitelný, ale mějme na paměti, že tu nejde o program na rok či dva, nýbrž na celá desetiletí!*

(7) *Poučme se z historie vlastního kontinentu, který se už mnohokrát ocitl v těžké krizi, ale nakonec ji vždy překonal. Čím později však k rozpoznání hrozícího nebezpečí dospěl, a naposledy to bylo v době appeasementu třicátých let, tím těžší daň za své opožděné prozření zaplatil. Nespoléhejme na to, že se vše vyřeší „samo“. Má-li mít náš evropský domov budoucnost, musí se opírat o poučené a sebevědomé nositele evropské civilizace.*

* Text byl přednesen na XVI. valném shromáždění Učené společnosti České republiky ve Velké aule Karolína dne 17. května 2010. Jeho autor na žádost vedení Učené společnosti zde předložil v podstatně upravené a aktualizované podobě sdělení, jež bylo předtím publikováno pod názvem *„Jsme všichni v Evropě na jedné lodi“ (Evropa na rozcestí mezi minulostí a budoucností)* ve Zpravodaji Univerzity Pardubice, č. 63, březen 2010, s. 25-29, a v mírně zkrácené verzi rovněž v Akademickém bulletinu, č. 3, březen 2010, s. 2-6.